

УДК 141.1:340.112

Д. О. Бочаров, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави
і права Університету митної справи та фінансів

**КОНЦЕПТИ “СИТУАЦІЇ” І “ПОЗИЦІЇ”
У ФІЛОСОФІЇ Ж.-П. САРТРА
(ВІЗУАЛЬНА МЕТАФОРА ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Розглянуто питання, пов'язані із залежністю пізнання й діяльності від моделі візуального сприйняття в цілому і метафори перспективи у філософії Жана-Поля Сартра.

Особливе значення для Ж.-П. Сартра мають концепти “ситуації” і “позиції”, узгоджені за допомогою метафори “перспективи” як бачення певної об'єктивної даності (ситуації) з певної точки зору (позиції, тобто оптичного центру візуального поля, в якому перебуває суб'єкт). Суб'єкт-об'єктне перемикання створює в єдиній ситуації різні перспективи, різне розуміння ситуації, несумісні проекти. Кожний суб'єкт схильний розглядати іншого або інших, присутніх “в ситуації” як об'єктний компонент, що ускладнює, а подеколи й унеможлиблює реалізацію його власного проекту (розуміння й/або діяння). Інтерсуб'єктивність, здебільшого, в подібних ситуаціях Сартром не презюмується.

У правовому аспекті важливо відзначити безумовну залученість суб'єкта до певної ситуації, “буття в ситуації”, оборотність його суб'єкт-об'єктного статусу і розуміння ситуації як певним чином орієнтованої щодо нього або ж іншого суб'єкта. Ситуація, таким чином, постає як перспектива, що відкривається з певної точки зору й утілена в позиції. Сприйняття ситуації поза певною перспективою назагал неможливе, як неможливий погляд нізвідки.

Ключові слова: суб'єкт; об'єкт; погляд; точка зору; позиція; ситуація; перспектива.

The article considers questions related to dependence of cognition and action in philosophy of Jean-Paul Sartre on the model of visual perception in whole and metaphor of perspective in particular.

Sartre believes that possibility of existence of two or more subjects in one visual field is doubtful, subject-object metamorphosis are conditioned solely by actual continuity of the looks and cause changes of visual field organization, its reorientation, formation of various perspectives. The looks simultaneously directed at each other do not create unified view and general perspective, they rather create two different ways of viewing.

Thus, special meaning for J.-P. Sartre have concepts of “situation” and “position”, being in accord with the help of metaphor of “perspective” as a view of some objective reality (situation) from definite point of view (position, i.e. optical center of visual

© Д. О. Бочаров, 2016

field, in which subject is located). Subject-object switching in one situation creates different perspectives, different understanding of the situation, disparate projects. Any subject is prone to view other or others present “in the situation” as object component, which complicates and sometimes prevents realization of its own project (understanding and/or action). Intersubjectivity, as a rule, in these situations is not presumed.

In legal aspect it is important to remark initial involvement of the subject into some situation, “being in situation”, reversibility of its subject-object status, and understanding of situation as in a certain manner oriented in respect to it or other subject. In such a way, situation appears as perspective opening from some position and embodied in position. Perception of the situation outside of a definite perspective is in principle impossible, as well as view from nowhere is impossible.

Key words: subject; object; view; point of view; position; situation; perspective.

Постановка проблеми. Знаний і визнаний на пострадянських теренах теоретик права С. Алексєєв у одній із останніх своїх праць зазначав, що складний багатоеlementний і багаторівневий механізм правового регулювання запускається життєвими обставинами, які можуть бути названі “правовими ситуаціями”. Саме їх він уважав відправними точками правового регулювання, витоком права та осередком його фактичного буття. “За безперечної важливості інших дотичних до права чинників і категорій слід зауважити й виокремити той на позір простий пункт, який спускає нас із висот філософських та наукових доктрин на ґрунт чинного, діючого права та без якого пояснити феномен права й своєрідність фактури правової матерії назагал неможливо, – переконаний проф. Алексєєв. – Це – ситуації, що потребують права (правового розв’язання), або правові ситуації” [1, 255–260]. Найбільші таємниці права й секрети юридичної діяльності він без вагань пов’язує з осердям правових ситуацій – їх правовою суттю [1, 261].

“Правова ситуація виступає буттєвим витоком усієї філософії права, правової науки та юридичної практики, – також зазначає О. Стовба. – Саме в ситуації, що потребує права для свого осмислення, від початку існують філософія права, правознавство, правосуддя й, зрештою, право як таке ... Правове філософування, наукове дослідження чи пошук істини в справі є буттям права. А відтак, буттєва структура права являє собою своєрідний “маршрут” руху людини в певних – правових – ситуаціях. Під “рухом” тут мається на увазі насамперед осмислення ситуації” [2, 5].

Оскільки питання щодо правової суті ситуації від початку зумовлюється переважно зовнішніми щодо людини обставинами, воно попервах не вербалізоване й проявляє себе як своєрідний “тиск” обставин, що його С. Алексєєв іменує “закликом до права” [1, 259; 2, 6]. Відповідно, осмислення цього тиску й артикуляція питання про правову суть актуальної ситуації становить першочергове завдання для її учасників і свідків [2, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри відзначений С. Алексєєвим притаманний правовим ситуаціям “заклик до права” [1, 259], розчути цей заклик на вітчизняних теренах вдалося небагатьом. Як зауважує О. Стовба, в українській філософії права термін “правова ситуація” практично не використовується [2, 13], вочевидь бракує й відповідного доктринального концепту. Виняток становлять хіба

що юристи-практики, які послуговуються поняттям “ситуації” передовсім із огляду на його наявність у численних національних і міжнародних нормативних актах [2, 13, 19–20]. Не можна оминати увагою також ґрунтовні й оригінальні праці самого О. Стовби [2; 3], які відзначаються широтою залученого й опрацьованого матеріалу та глибиною узагальнень. Дослідник, проте, відзначає неухильне посилення інтересу до феномену правової ситуації з боку вітчизняних теоретиків і філософів права, а також юристів-практиків [2, 13].

На відміну від англо-американської правової традиції, яка від початку орієнтована на віднаходження “правової суті” в самій ситуації, європейська правова традиція передбачає наявність зовнішніх щодо конкретної ситуації стандартів, об’єктивованих у законі, тож “у практичному сенсі завдання полягає в тому, щоби визначити, чи відповідають фактичні обставини ознакам, вираженим в юридичних нормах, і застосувати відповідні правові засоби” [1, 260–261]. Це не завадило, втім, західним інтелектуалам приділити належну увагу феномену ситуації. Залежно від філософського підходу до визначення поняття ситуації акцентується на можливості знання (К. Ясперс), визначеності людського існування (Е. Фром), проявленні буття людини через її життя (Х. Ортега-і-Гассет), осмисленості стану речей (М. Мерло-Понті) тощо [2, 12–13]. Але найбільш ретельно проблематику ситуації дослідив, мабуть, французький філософ-екзистенціаліст Ж.-П. Сартр. Передовсім його висновки й узагальнення щодо ситуації в подальшому використовуються такими правознавцями, як Г. Кон, В. Хемрік, Е. Фехнер, В. Майгофер та ін., у контексті власних досліджень природи правової ситуації [2, 20–24; 3, 134–209].

Мета статті – окреслити характер зв’язку між ситуацією та перспективою в філософії Ж.-П. Сартра, виявити суть позиції як точки зору й реалізованого з неї бачення, а відтак установити співвідношення концептів ситуації та позиції за допомогою метафори перспективи.

Виклад основного матеріалу. Для Ж.-П. Сартра ситуація, спільний продукт випадковості й свободи – двозначний феномен, у якому неможливо розрізнити внески свободи і зовнішньо зумовленого фактичного існування. Тобто як свобода є спробою втечі від випадковості, так само й ситуація є вільною координацією й вільною кваліфікацією фактично даного [4, 667]. Це дане виявляється багатьма способами, проте в абсолютній цілісності єдиного висвітлення: місце, тіло, минуле, позиція – тією мірою, якою вони вже визначені вказівками інших, – і, нарешті, фундаментальні відносини з іншими [4, 669]. Такий підхід дає можливість розуміння ситуації як сукупності матеріальних і психічних умов, котрі визначають щось як ціле, наголошуючи передовсім на цілісності умов буття [2, 12–13].

Отже, ситуації, за Сартром, притаманні такі властивості.

1. Я – існування (екзистент) серед інших існувань. Але я не можу “реалізувати” це існування серед інших, я не можу ні сприймати (виключно) як об’єкти екзистентів, що оточують мене, ні сприймати себе самого як екзистента оточеного (тобто як об’єкт), ні навіть надати значення уявленню “серед”, хіба що вибравши себе сам, і то не в своєму бутті, а в своєму способі тут-буття [4, 744].

2. Ситуація не може бути (цілком) суб’єктивною, бо вона не є ні сумою, ні єдністю вражень, які справляють на нас речі. Вона є самими речами і мною серед

речей. Але ситуація не може бути і (цілком) об'єктивною в тому розумінні, в якому вона була б суто даним, що його встановив би суб'єкт, аж ніяк не втягуючись у конституйовану таким чином систему. Ситуація – це суб'єкт, що освітлює речі самим подоланням їх, або ж це речі, які відсилають суб'єктові свій образ [4, 745].

3. Буття-в-ситуації визначає людську-реальність, звітуючи водночас про своє буття-тут і про своє буття-понад. Людська-реальність є буттям, яке завжди понад своїм буттям-тут. А ситуація – це організована тотальність буття-тут, інтерпретована й пережита в бутті-понад і через нього [4, 746]. Я й справді – не що інше, як свій самопроект понад визначеною ситуацією, і цей проект попередньо окреслює мене на основі конкретної ситуації, так само, як і освітлює, крім того, ситуацію на основі мого вибору [4, 750].

4. Ситуація, будучи освітленою цілями, що й самі спроектовані тільки на основі буття-тут, яке вони освітлюють, репрезентується як вищою мірою конкретна. Звісно, вона містить і підтримує абстрактні та універсальні структури, але її слід розуміти як єдине обличчя, яке світ повертає до нас, як наш унікальний особистий шанс [4, 747].

5. Ситуація, не будучи ні об'єктивною, ні суб'єктивною, не може бути розглянута ні як вільний результат свободи, ні як сукупність примусів, яких я зазнаю; ситуація походить із освітлення примусу свободою, що надає йому його значення примусу. Між грубими екзистентами не може бути зв'язку; тільки свобода засновує зв'язки, згруповуючи екзистенти в інструментальні комплекси, і саме вона проектує сенс цих зв'язків, тобто свою мету. Але саме тому, що я проектую себе до мети через світ зв'язків, я натрапляю тепер на наслідки, на пов'язані послідовності, на комплекси і мушу визначитись діяти відповідно до законів. Ці закони і спосіб, у який я використовую їх, визначають невдачу або успіх моїх спроб. Таким чином, свобода замикає себе у світ як вільний проект до цілей [4, 748]. Прикметними в цьому сенсі є означені О. Стовбою підходи до розуміння правової ситуації Г. Коном і В. Хемріком. Перший розуміє під правом закорінені в життєвій реальності й іманентні правовій ситуації критерії її розв'язання, тоді як другий розглядає право як звичний і зручний для суб'єкта-в-ситуації інструмент, який у застосуванні “не осмислюється, але переживається” [2, 20–21, 22–23]. Обидва, таким чином, розглядають правову ситуацію в її онтологічному ракурсі, де право виступає не зовнішнім, а іманентним щодо ситуації феноменом.

6. Для себе є темпоралізацією, і це означає, що воно не є, воно “робиться”. Саме ситуація вможливує усвідомлення цієї субстанційної перманентності як тягlosti у межах проекту. Перманентність минулого, навколишнього й характеру не є даними якостями, вони розкриваються на речах тільки в кореляції з неперервністю мого проекту [4, 748–749].

7. Головним наслідком усього вищезазначеного є те, що людина, приречена бути вільною, несе на своїх плечах тягар усього світу; вона відповідальна за світ і за себе саму як спосіб буття (у тому числі – буття світу, оскільки цей світ існує через неї). В цьому розумінні відповідальність для-себе дуже тяжка, оскільки воно (для-себе) – саме те, через що спричиняється, щоб тут був світ; а оскільки воно ще й те, що спричиняє себе бути, тоді хоч якою буде ситуація, в якій воно опиниться,

для-себе має повністю прийняти цю ситуацію з притаманним їй коефіцієнтом ворожості, навіть якщо той коефіцієнт нестерпний; вона має прийняти ситуацію з гордовитим усвідомленням, що є її автором, бо й найприкріші незручності, і найтяжчі загрози, з якими може зіткнутися моя особа, мають значення тільки завдяки моєму проєктові; саме на тлі втягненості, якою я є, з'являються й вони [4, 751]. Я, фактично, відповідальний за все, окрім самої своєї відповідальності [4, 753].

Щоб досягнути сенс Сартрової концепції ситуації, слід урахувати декілька моментів. По-перше, його концепція зороцентрична, тобто пов'язує пізнання з баченням. Це, з одного боку, відлуння перспективізму Ф. Ніцше, чий творчий доробок Ж.-П. Сартр опанував і засвоїв ще в *École normale supérieure rue d'Ulm* і поважно трактував у подальшому, а з іншого – результат захоплення феноменологією, яка саме поняття *rhānomen* (від гр. *φαίνόμενον*) виводила з очевидності й закликала до “повернення бачення світу”. По-друге, бачення, в розумінні Сартра, аж ніяк не зводиться до традиційно приписуваної йому пасивної “дзеркальної” функції відбиття чи відображення “зовнішнього” світу; для нього бачення “як таке”, зір “узагалі” – абстрактна вигадка, очищена, спрощена ідея [5, 152]. У суб'єкт-об'єктній схемі філософії Ж.-П. Сартра ключове значення має концепт погляду. Цілеспрямований погляд, на відміну від пасивної “дзеркальної” функції, приписуваної зору, втілює інтенційність бачення, оскільки “увага – це інтенційне спрямування на об'єкти” [4, 387], а будь-яка свідомість є свідомістю про щось [4, 27]; завдяки інтенційності погляду можливий прорив свідомості до світу. Погляд перетворює на об'єкт – у цьому його головний ефект. Але погляд визначає й завжди вказує на суб'єкта. Зір (бачення) виступає тут як сукупність усіх видимих об'єктів, даних у погляді, – тією мірою, якою всі їхні об'єктивні взаємозв'язки пов'язані з певними обраними величинами (а водночас і підпорядковані їм) як із мірами, а також із певним центром перспективи [4, 452], тобто суб'єктом. І по-третє, суб'єкт не відокремлений від світу, він повсякчас у світі, завжди в ситуації. “Чисте пізнання і справді було б пізнанням без точки зору, отже, пізнанням світу на основі принципу, що виходить за межі цього світу, – зазначає Сартр. – Але це твердження безглузде...” [4, 438]. Пізнання може бути тільки появою, втягнутою в якусь визначену точку зору, якою ти (Я-сам) і є (як суб'єкт).

Характеризуючи зір як чуття, Ж.-П. Сартр доходить висновку, що його не можна визначити ні через акт, який був би доступний сприйняттю, ні через послідовність пережитих станів; отже, лишається тільки спробувати визначити чуття через бачені об'єкти. “Якщо зір не є сумою зорових відчуттів, то, може, він є системою бачених об'єктів?” – припускає він і пропонує звернутись у цьому контексті до ідеї орієнтації [4, 449].

Орієнтація – це конститутивна структура речі. Об'єкт постає на тлі світу і виявляється у відносинах зовнішності з іншими “цими”, які тільки-но з'являються. Таким чином, його розкриття зумовлює додаткову побудову недиференційованого тла, що є загальним перцептивним полем, або світом. Тож необхідна формальна структура цих відносин фігури із тлом. Матеріальний зв'язок конкретного “цього” із тлом є водночас і вибраним, і даним. Є необхідним, щоб книжка з'являлася мені праворуч або ліворуч столу; зате є випадковим, що вона з'явиться мені саме ліво-

руч, і, нарешті, я маю свободу дивитися на книжку, що лежить на столі, чи на стіл, на якому лежить книжка. Саме цю випадковість між необхідністю і свободою вибору Сартр уважає баченням. Вона означає, що об'єкт має завше з'являтися весь одразу й ця поява завжди відбувається в конкретній перспективі, що виявляє відносини об'єкта з тлом світу та іншими "цими" ... Об'єктивні закони оптичної перспективи, на думку Сартра, визначають суто об'єктивний центр відсилань. У схемі перспективи око є точкою, де сходяться всі лінії. А перцептивне поле відсилає до центра, об'єктивно визначеного цим відсиланням і розміщеного в самому полі, що зорієнтоване навколо нього. Проте ми не бачимо цього центра як певної структури розглянутого перцептивного поля, бо самі є тим центром. Отже, порядок об'єктів світу всякчас відсилає нас до образу одного об'єкта, що принципово не може бути об'єктом для нас, оскільки він є тим, чим ми маємо бути [4, 449–450]. Цей об'єкт з'являється серед світу й водночас зі світом; він розгортає відстані від центра, яким він є; він завжди даний як додаток байдуже до якої групи об'єктів, бо ж визначений орієнтацією цих об'єктів; без нього не було б ніякої орієнтації, оскільки всі орієнтації були б еквівалентними. Він є випадковою появою якоїсь орієнтації серед безмежжя можливостей зорієнтувати світ; цей об'єкт і є цією орієнтацією, піднесеною до абсолюту [4, 451]. Абсолютною перспективою, або тілом як точкою зору. "Тією мірою, якою я існую і якою я долаю випадковість бачення ... очі з'являються як форма на тлі тілесної тотальності, – уточнює Сартр. – Зрозуміло, на цій площині існування очі є не органом чуття, а тільки контекстурою моєї свідомості про бачення" [4, 472].

Як центр відсилань, моє тіло є всюди у світі: воно тут, у факті, що ліхтарний стовп закриває куш, який росте збоку від тротуару, й так само у факті, що мансарда отут нагорі міститься вище від вікон сьомого поверху, або у факті, що легкове авто, їдучи за ваговозом, переїхало з правого боку дороги на лівий, або що жінка, яка переходить вулицю, видається меншою за чоловіка, що сидить на терасі кав'ярні. Моє тіло має таке саме широке існування, як і світ, розпростерлося на всі речі, а водночас зосереджене в цій єдиній точці, на яку всі вони вказують і якою я є, не маючи змоги пізнати її [4, 451]. Моє тіло повсюди [4, 460]. Є абсолютно необхідним, щоб світ видавався мені в порядку; і в певному розумінні цей порядок – це я [4, 439]. Світ (ситуація) даний мені як перспектива, що відкривається з точки зору, якою я є, й утілена в позиції. Кажучи: "ситуація", ми, отже, говоримо про "позицію, сприйняту для-себе, що є в ситуації" [4, 745].

Таким чином, особливе значення для Ж.-П. Сартра мають концепти "ситуації" і "позиції", узгоджені за допомогою метафори "перспективи" як бачення певної об'єктивної даності (ситуації) з певної точки зору (позиції, тобто оптичного центру візуального поля, в якому перебуває суб'єкт).

Водночас буття-в-ситуації не є лише споглядальним, адже свобода в ситуації визначає себе як "робити" [4, 665]. Тіло як осередок дії Сартр розглядає в аналогічний спосіб, "узявши собі за провідну нитку міркування, які допомогли нам розкрити справжню природу чуттів" [4, 454]. У цьому контексті "об'єкти розкриваються нам у лоні складної інструментальності, займаючи там визначене місце. Це місце визначено не суто просторовими координатами, а в зв'язку з осями практичних відсилань. Кожен інструмент відсилає до інших інструментів – до тих, що є ключами до

нього, і до тих, до яких він сам є ключем ... Простір, що попервах відкривається мені, є інструментальним і править за осередок інструментів; отже, й світ, з миті появи мого для-себе, розкривається як указівка на дії, які треба виконати, ці дії відсилають до інших дій, ті – ще до інших і т. д.” [4, 455–456]. Тобто світ як корелят можливостей, якими я є, з’являється з миті моєї появи як величезний план усіх моїх можливих дій. Сприйняття природно переходить у дію; мало того, воно може розкритися тільки в проектах дій і через них [4, 457]. Те, що я об’єктивно сприймаю в дії – це світ інструментів, які пов’язані один з одним, і кожен з них тією мірою, якою він сприйнятий у самій дії, що нею я пристосовуюсь до нього і долаю його, відсилає до іншого інструмента, що має дати мені змогу використати його. Цвях відсилає до молотка, а молоток відсилає до руки, що користується ним. Але відносно своєї руки я перебуваю не в тій самій позиції використання, яку займаю стосовно молотка, бо я є своєю рукою. В такому розумінні рука виступає останнім інструментом послідовності, припиненням усіх відсилань, їх остаточною метою й орієнтацією всієї послідовності. Рука – це просто значення та орієнтація системи [4, 457–458].

Інакше кажучи, структура світу зумовлює, що ми можемо вставити себе в поле інструментальності, тільки й самі будучи інструментом, але інструментом, яким ми не можемо скористатись: ми не застосовуємо цей інструмент, а є ним. Тіло – це інструмент, до якого мені не треба пристосовуватись або пристосовувати до нього інший інструмент, бо він сам є моїм пристосуванням до інструментів, пристосуванням, яким я є [4, 458–459]. Ж.-П. Сартр трактує світ як об’єктивно виражений, що завжди відсилає до безмежжя інструментальних комплексів [4, 457], і центром цих відсилань так само завжди є власне тіло [4, 459]. “Ось чому моє тіло завжди простягається крізь інструмент, який я використовую: воно на кінці палиці, на яку я спираюся; на кінці труби телескопа, який показує мені зорі, на фотелі, геть у всьому будинку, бо ж є моїм пристосуванням до цих інструментів” [4, 460]. Таким чином, у ситуації дії моє тіло також являє собою центр інструментальних відсилань, утілених в позиції можливості розгортання ситуації. Свобода постає як незумовлена здатність змінювати ситуації. Ця здатність не відрізняється від здатності спричиняти існування ситуації загалом; фактично, здатність змінювати ситуацію – це здатність спричиняти існування ситуації [4, 492–493]. Подібно до об’єкта, що завжди тут-даний і зорієнтований [4, 449], свобода суб’єкта є тільки в ситуації, а ситуація є тільки через свободу [4, 669]. Це однаково стосується як ситуації дії, так і ситуації пізнання.

Але, говорячи про ситуацію, Ж.-П. Сартр відкидає концепції “пустельного світу” чи “безлюдного світу” як передумови об’єктивного бачення та бездоганної дії, бо світ є тільки завдяки людській-реальності [4, 437]. А в цій реальності я ніколи не сам, бо завжди разом з іншими. Тіло іншого, так само як і моє, є для нього центром інструментальних відсилань і втіленою у його власній позиції перспективою. Тіло іншого – те, на основі чого є його ситуація [4, 485], адже він так само дивиться на світ, орієнтуючи його стосовно себе. Інший, у принципі, є той, хто на мене дивиться [4, 372].

В акті бачення-іншим я відкриваюсь оцінювальним судженням іншого; те, що мене побачили, означає сприймати себе як незнайомий об’єкт невідомих оцінюваль-

них суджень. Таким чином, те, що мене побачили, конститує мене як беззахисне буття перед певною свободою, котра не є мою свободою [4, 385–386]. Інший є системою недоступних зв'язних досвідів, у якій я – лиш один із численних об'єктів [4, 334]. У разі з'явлення іншого моє тіло постає не тільки як точка зору, якою я є, але і як точка зору, на яку тепер вибрано точки зору, на які я ніколи не зможу стати [4, 495].

Осягнути себе тим, кого побачили, означає сприйняти себе тим, кого побачили в світі і починаючи зі світу. Але одразу ж відчуження мене, яке полягає в усвідомленні стану “бути-побаченим”, тягне за собою відчуження світу, який я організовую. Мене побачили тим, хто сидить на цьому стільці, оскільки я його зовсім не бачу. Оскільки неможливо, щоб я його бачив, оскільки він мене уникає, щоб організуватися з іншими зв'язками й іншими дистанціями, посеред інших об'єктів, які так само щось приховують від мене, існують у якомусь новому комплексі, орієнтованому інакше [4, 380–381]. Тобто поява іншого спричиняє в ситуації якийсь небажаний для мене аспект, стосовно якого я – вже не хазяїн, і який мене принципово уникає, оскільки він – для іншого [4, 383]. Більше того, в раптовому потрясінні, яке проймає мене, коли я вловлюю погляд іншого, зненацька відкривається, що я бачу непевне відчуження можливостей, які от поряд зі мною, серед світу, між об'єктами світу, але вже не цілком мої [4, 382].

Погляд іншого конститує нове ставлення об'єкта-людини до оточення: воно мені дається водночас і цілком, оскільки воно – тут, у світі, як об'єкт, який я можу знати; й одночасно воно мене повністю уникає: у тих межах, де об'єкт-людина – головний крайній член цих відносин, у тих межах, де воно спрямовано до нього, воно мене уникає, я не можу поставити себе в центр: дистанція між оточенням і людиною в новому аспекті є запереченням дистанції, котру я визначив для мого універсуму. Отже, поява серед об'єктів мого універсуму якогось елемента дезінтеграції означає, що в ньому з'явився інший. Інший – це передусім постійна втеча речей до тієї крайньої межі, котру я осягаю водночас як об'єкт на певній відстані від мене, і котрий мене уникає, розгортаючи навколо себе свої власні відстані. Зненацька з'являється певний об'єкт, який у мене краде світ. Усе – на своїх місцях, усе постійно існує для мене, але все невидимо втікає і згущується навколо якогось нового об'єкта. Тобто поява іншого в світі спричиняє фіксоване вислизання цілого універсуму, децентрацію світу, що нівелює централізацію, яку я здійснюю в той самий час [4, 369, 370]. Я, побачений іншим, – це я, яким я є, я ним є в світі, в якому інший мене відчужує, оскільки погляд іншого охоплює моє буття й відповідно речі, що мене оточують; усі ці речі-інструменти, в осерді яких я є, повернуті до іншого обличчям, котре уникає мене принципово [4, 377].

Моя захисна реакція щодо моєї об'єктності полягатиме в тому, щоб уявити іншого перед собою як такого-то чи такого-то об'єкта. Тоді він постане мені як “оцей”, тобто його суб'єктивна квазітотальність деградує й стане тотальністю-об'єктом, що співіснує з тотальністю світу [4, 423]. Власне, не стільки уявити, скільки побачити, поглянувши на іншого, зробивши його баченим у моєму видноколі й системі координат. “Моя постійна турбота – тримати іншого в його об'єктивності, й мої стосунки з іншим-об'єктом, по суті, зводяться до хитрощів, аби спонукати його залишатися об'єктом” [4, 424]. Загалом Ж.-П. Сартр додержується в своїх міркуваннях стосовно характеру взаємовідносин із іншим новочасного принципу

суб'єктивності; в нього “я” набуває повноти суб'єктивного буття, автономії, ухиляючись від об'єктивуючого погляду іншого всупереч його інтенції. За Сартром, слід постійно перебувати в пошуку себе, становленні й самоподоланні (тут відчутний вплив ідей Ф. Ніцше, про що йшлося раніше), реалізуючи власні можливості в самим обраних проєктах поза регулятивним впливом інших. Для Сартра інший – небажаний свідок, об'єкт із найвищим коефіцієнтом ворожості.

Промовистою в цьому сенсі є сцена викриття Самоука (єдиного дружньо налаштованого до протагоніста персонажу “Нудоти”) в бібліотеці [5, 186–192]. Лейтмотивом цієї сцени є мотив “бачення”, й отже, набуття влади щодо баченого. “Я бачив усе”, “в мене є очі”, “я за тобою стежив”, “я все бачила, і бачу не вперше” – ось аргументи здобутої влади [5, 189–190]. І навіть допомога протагоніста, який до того вперто ігнорував знаки дружби, засвідчує лиш одне: він також бачив, а отже, ставиться до баченого як до об'єкта, а не суб'єкта ... “Облиште мене, добродію, будь ласка, облиште”, – відказує Самоук на пропозицію допомоги [5, 192]. А поміж рядків читається: ти теж бачив і, отже, здобув владу наді мною; для тебе я вже не суб'єкт, а об'єкт; про яку дружбу відтепер може йтися...

Мотив бачення в Ж.-П. Сартра, вочевидь, тісно пов'язаний з ідеєю владарювання, контролю: “Почавши з першого відкриття іншого як погляду, ми мусимо визнати, що відчуваємо наше невловне буття-для-іншого у формі володіння. Мною володіє інший; погляд іншого формує моє тіло в його наготі, породжує його, вирізьблює, створює таким, яким воно є, бачить його так, як я ніколи не побачу. Інший володіє тасмницею – тасмницею того, чим я є. Він спричиняє моє так-буття, а тому й володіє мною” [4, 509]. Бачення – це вже володіння; бачити – значить, оволодівати, позбавляти незайманості, гвалтувати зором, одне слово, брати й контролювати [4, 783–784]. Не випадково й стосовно ситуації Сартр говорить про відчуження можливостей із появою чужого погляду, втрату панування над ситуацією: я – вже не її хазяїн [4, 382–383].

Цей аспект дотепно обіграний Сартровим сучасником Б. Віаном в образі молодого філософа Шика, у якого ідеї Жана-Соля Партра спричинили манію колекціонування, тож він збанкрутів, намагаючись стати власником усіх творів, чернеток, речей і слідів свого кумира [6, 101, 144–145]. Не минулося це й самому Партрові, якому наречена Шика, що вже втратила надію стати дружиною, вириває серце за відмову відкласти видання двадцятитомної “енциклопедії нудоти”, оскільки її коханий не має можливості придбати книгу й невимовно страждатиме. Що характерно, на гречну пропозицію допомогти їй вбити себе, Жан-Соль Партр відмовляє, але знімає окуляри. Що мав означати цей жест – складно сказати напевно; можливо, згоду віддатися (бо тим самим він перестає бачити візаві й остаточно перетворюється для неї на об'єкт), а може – намагання увиразнити власний погляд, до того прихований за скельцями окулярів, щоб засвідчити власну суб'єктність ... але вона “зібралася на силі й рішучим рухом угородила серцедера в Партрові груди” [6, 148–149]. Іронічний випад Віана був належно оцінений Ж.-П. Сартром: фрагменти Віанового “Шумовиння днів” уперше побачили світ на шпальтах журналу Сартра “Les Temps Modernes” [6, 10], засвідчивши, між іншим, слухність інтуїції Віана.

Бачення виступає для Сартра найбрутальнішим зазіханням на самість, а види-мість символізує приневоленість. Тому-то проблема видимості суб'єкта залишається

для нього нерозв'язною; “видимість суб’єкта” в контексті Сартрових уявлень – хрестоматійний оксюморон. Бачить не той, хто має владу, а має владу той, хто бачить; видимий не тому, що приневолений, але приневолений тому, що видимий. Пекельний жах викликає в Ж.-П. Сартра думка про можливість бути баченим завжди [5, 239], адже буття-баченим – це повсякчасне буття-об’єктом, параліч можливостей, заперечення свободи. Сартрові розважання про пастку дзеркала [5, 32] й пастку вікна [5, 47] лаконічно підсумовані його сучасником і співвітчизником М. Фуко: “Видимість – то пастка”. Яскраве світло й чужий погляд полонять певніше за кам’яний мішок [7, 250].

Властива Ж.-П. Сартру недовіра до видимості має цілком реальне підґрунтя: Бентамів Паноптикон, “джерело стількох задуманих, а то й реалізованих проєктів” [7, 256]. Хрещений батько юридичного позитивізму англієць Ієремія Бентам “оптимізував” дисциплінарний механізм за допомогою архітектурно-оптичної моделі здійснення влади через бачення. Її принцип нескладний: на периферії – кільцева споруда, в центрі – вежа; вежа має великі вікна, які виходять на внутрішню поверхню кільця, периферійна споруда поділена на комірчини, кожна з них пронизує всю товщу споруди й має два вікна: одне звернене досередини й відповідає вікнам вежі, друге виходить назовні й освітлює всю комірчину. Тож тоді досить посадити в центральній вежі наглядача, а в кожній комірчині замкнути божевільного, хворого, в’язня, робітника чи школяра. Оскільки наглядач сидітиме у вежі проти світла, то зможе добре й виразно бачити маленькі силуети ув’язнених у периферійних комірчинах. Паноптичний пристрій упорядковує просторові одиниці, що дає змогу постійно їх бачити й одразу впізнавати [7, 249–250]. Найголовніший ефект паноптики, втім, полягає насамперед у розриві зв’язку між “бути баченим” і “бачити”: в периферійному кільці люди завжди бачені, проте ніколи не бачать; наглядач у центральній вежі бачить усе, проте його ніхто ніколи не бачить [7, 252]. Влада має бути видима, проте недосяжна для перевірки: в’язень повсякчас має перед очима високий контур центральної вежі, звідки за ним шпигують, і хоч ніколи не знає, чи справді за ним наглядають просто зараз, має бути впевнений, що за ним завжди можуть наглядати [7, 251]. “Той, кого поставлено в поле видимості, і він знає про це, приймає на свій кошт увесь примус, що його чинить влада; він мимохіть дозволяє їй діяти на себе, вкарбовує у своє ество владні відносини, відіграючи в них дві ролі одночасно: приневолений, він водночас і причина власного приневолення”, – переконаний М. Фуко [7, 253]. Аналогічно міркує й Сартр: “Погляд іншого – це чиста відсилка до мене ж самого. Те, що я безпосередньо вловлюю, відчуваючи чужий погляд звідкілясь, – не те, що там хтось є, а те, що я вразливий, що маю тіло, яке може бути пораним, що я займаю якесь місце і аж ніяк не можу уникнути того простору, в якому я беззахисний; коротше, мене побачили” [4, 374].

По суті, йдеться про радикальну трансформацію способу ствердження влади: від принципу “спектаклю”, коли задля власного ствердження влада змушена “гвалтовно, насильно, епізодично” демонструвати численним підлеглим свою могутність, ефективність і велич у жорстоких або марнотратних виставах, виявляючи себе як видиму, до зворотного принципу, бо дає нечисленному гуртові або навіть одній людині можливість миттю озирнути величезні маси людей, а на загал впли-

ває так, що “змушує дух усвідомити, що на нього діє влада” [7, 257, 260, 271]. Церемонії, ритуали, тавра, що засвідчували надмірну владу суверена, відтепер непотрібні; новітнє суспільство – суспільство не спектаклю, а нагляду [7, 252, 271].

Паноптизм – це схема політичної технології [7, 257]; паноптична схема й справді здатна інтегруватись до будь-якої функції (освіти, терапії, виробництва, покарання), посилювати ту функцію, тісно пов’язуючись із нею, утворювати мішаний механізм, у якому владні (та пізнавальні) відносини можуть точно припасовуватись, і то в найменших деталях, до процесів, які треба контролювати. Паноптична схема, не затираючи й не втрачаючи жодної зі своїх властивостей, призначена для поширення в суспільстві; її покликання – перетворитись у суспільстві на загальну функцію [7, 258, 259]. Паноптизм – загальний принцип нової “політичної анатомії”, чий об’єкт і мета – не вияв суверенітету, а дисциплінарні відносини [7, 261]. Бути баченим завжди – справжнє пекло [5, 239].

Водночас наше тіло має особливу властивість бути пізнаним, головним чином, через інших: те, що я знаю, це – тіло інших, і головне з того, що я знаю про моє тіло, пов’язано зі способом, в який інші його вбачають. Отже, природа мого тіла відсилає мене до іншого та до мого буття-для-іншого [4, 322]. Інший є необхідним посередником між мною і мною ж... і через появу іншого я змушений виносити судження щодо самого ж себе як щодо об’єкта, оскільки саме як об’єкт я постаю перед іншим [4, 326]. Я, отже, існую для себе як пізнаний іншим, зокрема, в самій своїй фактичності; існую для себе як тіло, знане іншим [4, 494]. Саме спіраючись на концепти іншого, я знаю своє тіло. Але звідси випливає, що навіть у рефлексії (в ситуації внутрішнього мовлення) я погоджуюсь із поглядами іншого на моє тіло: я намагаюся сприйняти його так, немов я інший відносно нього [4, 499]. Навіть мова із самого початку є буттям-для-іншого, тобто фактом, що суб’єктивність почувається об’єктом для іншого. Вона становить частину людської умови, вона спершу є відчуттям, що його для-себе може зробити зі свого буття-для-іншого, а потім подоланням цього відчуття (і його використанням) до можливостей, які є моїми можливостями, тобто до моїх можливостей бути тим або тим для іншого [4, 520]. Отже, мене самого немає без іншого; я-сам можливий лише поміж сприйняттям і уявленням погляду іншого в людській тотальності.

За Сартром, у людській взаємодії існують дві основоположні моделі: домінує або “бути баченим” – віддаватися, або “дивитися” – брати.

У першому випадку мій проект заволодіння собою є, по суті, проектом поглинання іншого; утім, природу іншого (як суб’єкта) цей проект має залишити непорушною [4, 509]. Одним словом, я цілковито ототожнююсь із моїм буттям-як-розглядають, щоб підтримувати перед собою розглядальну свободу іншого, і, оскільки моє буття-як-об’єкт є моїм єдиним можливим зв’язком з іншим, саме це буття-як-об’єкт тільки й може правити мені за інструмент реалізації мого засвоєння іншої свободи [4, 510]. Ця модель реалізується як спроба в коханні, мовленні, мазохізмі [4, 508–528].

Якщо ж “дивитись на погляд” – це моя первісна реакція на моє буття-для-іншого, або коли через неможливість мого самоототожнення зі свідомістю іншого

шляхом абсолютизації моєї об'єктності для нього я буду змушений навмисне обернутись до іншого й подивитись на нього, намагаючись гвалтом заволодіти вільною суб'єктивністю іншого, перетворивши його на об'єкт-для-мене, матимемо справу з моделлю, що реалізується як спроба через байдужість, бажання, ненависть, садизм [4, 529–572].

“Звісно, – зазначає Ж.-П. Сартр, – перелік цих “спроб” невичерпний, а такі форми людської взаємодії, як співпраця, боротьба, суперництво, змагання, співучасть, покора тощо – складніші й витонченіші за наведені, але всі вони мають у своїй основі зазначені моделі й позиції” [4, 564]. Проте слід зазначити, що в самому лоні однієї спроби завжди присутня й друга, – саме тому, що жодної з них не можна зреалізувати без суперечностей. Більше того, кожна з них міститься в іншій і спричиняє смерть іншої, тож ми ніколи не зможемо виступити з цього кола [4, 508].

У ситуації Сартра ніколи не йдеться про іншого як “ти”, оскільки він не вважає можливим одночасне перебування в ситуації двох або й більше суб'єктів. Суб'єкт у ситуації Сартра лише один, інший завжди протистоїть йому як об'єкт (пізнання та впливу). Навпаки, у ситуації діалогу в форматі “я-ти” інший не є предметом або ж об'єктом судження й осуду, це відношення вимагає способів існування, що відрізняються від споглядання [8, 10], яке є доміантним у відносинах із іншим у Сартра. Діалог у М. Бубера може починатися зі слів “я бачу тебе!” [9, 48], але це радше вітання, ніж утвердження доміантного способу взаємодії. Погляд у діалогічній настанові є способом відкриття себе іншому, свідченням готовності сприйняти розкриття його сутності й пропозицією відкритися назустріч; там немає нічого від Сартрової зачарованості “ефектом Медузи” [4, 593; 5, 167] як засобом орієнтації й заволодіння світом [9, 32, 77–78]. Обличчя іншого звертається до візаві й потребує відповіді, залишаючись відкритим, являючись цілком, у всій своїй до-рефлексивній повноті [9, 32, 36, 38] й “вимогливій беззахисності” [8, 289]; ця ситуація принципово відрізняється від обстоюваного Сартром обміну поглядами й спричиненого ним суб'єкт-об'єктного “мерехтіння”. Діалог обумовлений принципом симетрії та рівності, а саме – настановою ставлення до іншого як до самого себе, як суб'єкта до суб'єкта [8, 42; 9, 138]; натомість Ж.-П. Сартр визнає й ретельно висвітлює ставлення до себе як до іншого, але утримується від визнання зворотної можливості. Ба більше – інший у Сартра не має обличчя, що “розкривало би безпосередню близькість іншого в його вимогливій беззахисності” [8, 289]; його обличчя – або “замаскована рум'янами, пасмом волосся, бородою чи виразом” плоть [4, 484] (“достеменно, авжеж, достеменно, природа без людини” [5, 34]), або маска, умисно створена іншим з метою саморепрезентації. “Анні змінює не вираз, вона змінює обличчя, як античні актори міняли маски – миттю. І кожна із цих масок покликана творити певну атмосферу, задавати тон тому, що буде далі. Маска з'являється і залишається незмінною, доки Анні говорить. Потім маска спадає, відокремлюється від Анні” [5, 167]. Тоді як справжнє обличчя іншого залишається трансцендентним у виявленні, ним не можна заволодіти, його не можна привласнити поглядом, воно з'являється немовби без історії, поза системою й засвідчує тотожність іншого зі мною [8, 41], тобто його суб'єктність. Єдиний раз, коли про-

тагоністові “Нудоти” з’являється справжнє обличчя жінки, з якою він прагне діалогу, засвідчує його неможливість в обстоюваній Сартром настанові: “Не випускаючи її рук, я тихо говорю:

– Виходить, я тебе знайшов, щоб знову втратити...

Тепер я чітко бачу її обличчя. Воно раптом посіріло й видовжилось. Обличчя старої жінки, страхітливе обличчя – я впевнений, це обличчя Анні не намагалася викликати до життя, – воно з’явилося само, несамохіть і, може, навіть проти її волі.

– Ні, – повільно говорить вона, – ні. Ти мене не знайшов” [5, 177]. Інакше кажучи, момент щирості на коротку мить уможливорює справжній діалог, щоб засвідчити: діалог неможливий. Щоразу, намагаючись віднайти в іншому “ти”, вони знаходили лише “кожного”, який грає певну роль у ситуації. “Якщо вже здобувати щось із людей, хіба не однаково – ти чи перший-ліпший гарненький хлопчисько?” – констатує Анні, яка так само перебуває в полоні “привласнювальної” настанови. Та й сам момент щирості в цій настанові має інакший вигляд: “Уперше в житті добре грає свою роль, а подяки ніякої” [5, 177]. Тож не дивно, що в цій настанові кохання розглядається Ж.-П. Сартром не як інтимний (в екзистенційному сенсі) діалог суб’єктів у форматі “я-ти”, а радше як непевний стан між садизмом (я-бачу) і мазохізмом (я-бачений) у сурядному бутті двох самостей. Обличчя таки з’являється в межових ситуаціях і в Сартра (“вона стоїть... широко розплющивши здивовані очі... вона відкрила рот, вона задихається” [5, 44]), але як звернене лише до самого себе, а не до іншого.

Крім того, справжня зустріч із обличчям іншого відбувається поза просторово-темпоральним контекстом [8, 41; 9, 66–69], на відміну від Сартрової моделі ситуації, що принципово темпоралізована й просторово-орієнтована. І лише в питанні відповідальності, попри неоднакову аргументацію, між Сартром і “діалогістами” немає суттєвих розбіжностей: як формуючи поглядом власну перспективу, так і в бутті перед обличчям іншого я відповідальний за все.

Отже, на думку Ж.-П. Сартра, інший може існувати для нас у двох формах: якщо я вловлюю його погляд (я-об’єкт), то я не здатний його пізнати; якщо я його бачу, якщо я впливаю на нього (я-суб’єкт), то я досягаю лише його буття-об’єкта і його ймовірного існування серед світу; жоден синтез цих двох форм неможливий” [4, 431]. Тож у ситуації зустрічі з іншим “я всякчас перебуваю в стані від перетворення (на суб’єкт) до деградації (в об’єкт) і від деградації – до перетворення, ніколи не маючи можливості ані сформулювати цілісний погляд на ці два модуси буття іншого – оскільки кожен із них самодостатній у собі самому і відсилає лише до себе, – ані міцно утримуватися в одному з них, бо кожен має свою власну нестабільність і руйнується, аби інший постав із його руїн” [4, 424–425]. Ситуація зустрічі з іншим зумовлює суб’єкт-об’єктне “мерехтіння”, безперервні інверсії суб’єкта й об’єкта, постійну зміну модусів взаємодії: моя постійна турбота – тримати іншого в його об’єктивності, але досить одного погляду іншого, щоб усі мої хитрощі зійшли нанівець, і я знову відчув би перетворення іншого на суб’єкта [4, 424]. Сартр вважає, що можливість існування двох і більше суб’єктів у єдиному візуальному полі сумнівна, суб’єкт-об’єктні метаморфози обумовлені суто актуальністю погляду і приводять до зміни в організації візуального поля, його переорієнтації, утворення

різних перспектив. Одночасно спрямовані один на одного погляди не створюють єдиного бачення і загальної перспективи, радше, встановлюють два різні способи бачення. Кожний суб'єкт схильний розглядати іншого або інших, присутніх “в ситуації” як об'єктну складову, що ускладнює, а подеколи й унеможливує реалізацію його власного проекту (розуміння й/або діяння). Така вихідна установка суб'єкта, що опинився “в ситуації” з іншим, вимагає залучення третього, здатного бачити кожного з учасників у загальному контексті ситуації як елементи, що перебувають в певному відношенні один до одного, і трансформувати кожного з суб'єктів в єдиний об'єкт власним поглядом у рамках самостійної перспективи.

“Отже, я втягнений у взаємодію з іншим, – пояснює цю думку Ж.-П. Сартр. – З'являється третій і обох нас охоплює своїм поглядом. Я відчуваю відповідно своє відчуження і свою об'єктність. Для іншого я назовні як об'єкт серед світу, що не є моїм. Але інший, на якого я дивлюсь або який дивиться на мене, зазнає тієї ж зміни, і я відкриваю цю зміну іншого одночасно з тією зміною, яку відчуваю я. Інший є об'єктом серед світу третього. Крім того, ця об'єктність – не проста зміна його буття, що була б паралельна зміні, якої зазнав я, а дві об'єктності, що приходять до мене й до іншого в глобальній модифікації ситуації, в якій я є і в якій опинився інший. Тож перед поглядом іншого були дві ситуації: одна обмежена можливостями іншого, в якій я був як інструмент, а друга протилежна, бо обмежена моїми можливостями і містить іншого. Кожна з цих ситуацій є смертю іншої, і можна зрозуміти одну, тільки об'єктивуючи іншу. У разі появи третього ситуація не зникає, але тікає з мого світу і світу іншого, конституюючись в об'єктивній формі серед третього світу; в цьому третьому світі вона бачена, суджена, трансцендована, використана, але зненацька там відбувається зрівняння двох протилежних ситуацій, нема вже структури пріоритету, що йде від мене до іншого або навпаки, оскільки наші можливості однаково мертві-можливості для третього. Це означає, що я раптом відчуваю існування об'єктивної ситуації-форми в світі третього, де інший та я фігуруємо як еквівалентні й солідарні структури. Отже, я відчуваю буття-зовні, де я організований з іншим у нерозривне та об'єктивне ціле, ціле, в якому я вже не відрізняюся по суті від іншого, а тільки допомагаю вкупі з ним конституювати це буття-з-іншим” [4, 577–578].

Нездатність прийняти перспективу іншого зумовлює потребу в незалежній позиції третього; наявність третього та його власного бачення ситуації – запорука її об'єктивної й адекватної оцінки. Концепт третього позначає місце, де зустрічаються поза-порядкові домагання та правила порядку, а хаотичне суб'єкт-об'єктне “мерехтіння” кожного з учасників ситуації упорядковується в новій орієнтації й оформлюється в об'єкт-перспективу з позиції третього. В ситуації конфлікту (а за Сартром зустріч із іншим може бути тільки конфронтацією [4, 593]) інтенція погляду третього – упорядкування й тоталізація *hic et nunc*, третій у ситуації – незалежна інстанція нагляду та контролю (оскільки третій за таких умов єдиний зберігає актуальність власних інструментальних можливостей, тобто здатність впливати на об'єкт).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У правовому аспекті в творчому доробку Ж.-П. Сартра особливе

значення мають концепти “ситуації” і “позиції”, узгоджені за допомогою метафори “перспективи” як бачення певної об’єктивної даності з певної точки зору.

Ситуація, таким чином, постає як перспектива, що відкривається з певної точки зору й утілена в позиції. Саме перспектива становить ту символічну форму (штучну модель репрезентацій уявлень про дійсність), що забезпечує цілісність сприйняття й осмислення обставин ситуації. Сприйняття ситуації поза певною перспективою назагал неможливо, як неможливий погляд нізвідки.

Суб’єкт-об’єктне перемикання створює в єдиній ситуації різні перспективи, різне розуміння ситуації, несумісні проекти. Кожний суб’єкт схильний розглядати іншого або інших, присутніх “в ситуації” як об’єктну складову, що ускладнює, а подеколи й унеможлиблює реалізацію його власного проекту (розуміння й/або діяння). Тією мірою, якою джерелом осмислення правової ситуації є іманентні їй критерії, що формуються в ході відповідального вибору її учасників, норми як природного, так і позитивного права також стають лише одним із факторів такої ситуації, не жорстко детермінуючи діяння суб’єктів, а лише пропонуючи альтернативні варіанти їхньої поведінки [3, 209].

У рамках підходу Ж.-П. Сартра відносини між мною та іншим виступають як конфронтація, конфлікт, не тільки в контексті взаємодії, але й у плані розуміння. У такому ключі ситуація виглядає нерозв’язною без участі авторитетного третього, здатного об’єднати в єдиному баченні суб’єктів, репрезентованих у ситуації унікальними й взаємовиключними позиціями, із зовнішньої щодо кожного з них точки зору.

Парадоксальним чином Ж.-П. Сартр, що підкреслено-негативно ставився до права як детермінанти “несправжнього”, сурядного, знеособленого “буття як усі”, водночас обстоював візуальну модель ситуації (і настанову щодо буття-в-ситуації), яка тяжіє до образу правової ситуації, оскільки, на відміну від діалогу, передбачає не формат відносин “я-ти” (тобто, взаємодію в етичній площині), а “я-кожний”, і відтак потребує третього як когось-здатного зорієнтувати й розмежувати ситуацію із зовнішньої стосовно учасників позиції справедливості (права). Знеособленість протиставленого “я” іншого (кожного) й потреба в третьому як інстанції порядку властиві саме правовій ситуації. Отже, попри негативне ставлення Сартра до права, його “зороцентрична” модель ситуації оптимально характеризує буття-з-іншим у правовому полі. Повноцінна реалізація я-самопроекту (що становить мету буття-в-ситуації за Ж.-П. Сартром) здійснюється як реалізація (правової) позиції в домаганні чи співдомаганні (з третім) шляхом утвердження власної перспективи (тобто через орієнтацію й центрування ситуації відносно себе). Проте гарантій повноцінної реалізації людиною самопроекту “в ситуації” не існує, тож вибір завжди пов’язаний із зусиллям, ризиком і відповідальністю [2, 84–86].

Через суб’єктивне усвідомлення конкретних умов і поля можливостей суб’єкт трансформує свою правову ситуацію, перевершуючи завдяки реалізації власного проекту визначені умови свого існування, а відтак створюючи нові й компенсуючи брак права в ситуації. Реалізація власного проекту тотожна самореалізації й полягає в переході від “несправжнього” до “справжнього” буття в ситуації шляхом праводоповнення [2, 85].

Погляд (нагляд) третього може репрезентувати як владу, так і авторитет або незаангажованість. У будь-якому разі бачення ситуації ззовні знеособлює її учасників, перетворюючи кожного з них на “кожного”, й уможливує безстороннє правове судження щодо неї. Проте третій може бути візуалізований умовно й самими (відповідальними) учасниками ситуації (як симулякр авторитетного свідка, що з його уявної позиції учасники відсторонено оцінюють власні позиції в ситуації); у такому разі правові відносини мають більше шансів відбутися в ординарному режимі без утручання реального третього, наділеного владою.

Наслідком укорінення права в конкретній ситуації стає переосмислення статусу суб'єкта права; у правовому екзистенціалізмі початковим суб'єктом права стає емпірична людина, закинута в межову ситуацію вибору. Оскільки ж основними характеристиками існування такої особи є свобода і відповідальність, буття права виявляється безпосередньо заснованим у людській екзистенції [3, 207–208]. Однак представники правового екзистенціалізму (Г. Кон, В. Хемрік, Е. Фехнер, А. Кауфманн, В. Майгофер, Р. Марчич та ін.), хоча й досягли серйозних успіхів у розробці екзистенціально-онтологічних засад права [3, 134], та все ж далекі від остаточних відповідей на зумовлені таким підходом питання [2, 20–24; 3, 133–207]. Тож поставлена екзистенціалістами (зокрема, й на основі творчого доробку Ж.-П. Сартра) проблема буття права (смислу і основ права, модусів його буття, структурного взаємозв'язку права з буттям людини і буттям загалом) залишається відкритою для осмислення [3, 209]. Відзначені особливості буття-з-іншим у правовій ситуації мають бути враховані у подальшій корекції доктринальних уявлень, насамперед, стосовно природи правових норм, об'єкта правовідносин і феномена правової позиції як способу буття в ситуації.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву: Поиски и решения / Алексеев С. С. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.
2. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права / Стовба А. В. – Х. : ДИСА+, 2006. – 176 с.
3. Стовба О. Право і час / Стовба О. – Х. : Тім Пабліш Груп, 2016. – 368 с.
4. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр ; пер. з фр. В. Лях, П. Тарашук. – К. : Основи, 2001. – 854 с.
5. Сартр Ж.-П. Нудота: Роман, п'єси ; пер. з фр. / Ж.-П. Сартр. – Х. : Фоліо, 2006. – 351 с.
6. Віан Б. Вибрані твори / Віан Б. ; упоряд. та вступ. ст. О. Кузьменка ; пер. з фр. – Х. : Фоліо, 1998. – 398 с.
7. Фуко М. Наглядати й карати / М. Фуко ; пер. з фр. П. Тарашук. – К. : Основи, 1998. – 393 с.
8. Левінас Е. Між нами. Думки-про-іншого / Левінас Е. ; пер. з фр. – К. : Дух і Літера; Задруга, 1999. – 312 с.
9. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням / Бубер М. ; пер. з нім. – К. : Дух і Літера, 2012. – 272 с.